

НОВА БІБЛІОГРАФІЧНА БАЗА ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ВНЕСОК ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Останнє десятиліття ХХ ст. – початок ХХІ ст. відзначені стрімким розвитком вітчизняної історичної науки, що зумовлено кардинальними суспільно-політичними змінами в цей період. Сьогодні вже очевидно, що саме з початком відродження державності України пов'язані істотні зрушення в ресурсному забезпеченні історичних досліджень: створено спеціальні профільні наукові установи, прийнято ряд законів і державних стандартів у сфері науково-інформаційної діяльності та архівній справі; започатковано нові наукові журнали і продовжувани видання. Дослідники у своїх працях констатують збільшення обсягу документального потоку історичної тематики та активізацію бібліографічної діяльності в цей період¹.

Відомо, що розвитку історичних досліджень сприяє історична бібліографія - галузь наукової та науково-практичної діяльності, до завдань якої входять інформування про друковані праці з питань історії. Основні етапи та загальні перспективи сучасного розвитку вітчизняної історичної бібліографії розглядалися С. І. Білоконем², Г. Д. Казьмирчуком³, Б. І. Корольовим⁴, С. А. Парпалій⁵, В. С. Прокопчуком⁶ та ін.

Нині в напрямі розкриття джерельної бази історичної науки активно працює чимало наукових інститутів, архівів, бібліотек, вищих навчальних закладів, музеїв, громадських організацій. Відкриття доступу до архівних фондів, спецфондів бібліотек та необхідність вивчення нових тем вітчизняної історії стали поштовхом до підготовки нових актуальних видань, що містять вторинну інформацію, зокрема, таких як архівні довідники (далі – АД) та науково-допоміжні бібліографічні посібники з історії України (далі – БП).

Як відомо, вітчизняна система науково-допоміжних БП охоплює різноманітні за змістом, складом та призначенням відобра-

жених документів ланки, тож є об'єктивна необхідність створення метабібліографії, посібників типу „путівник по БП”. Закономірно, що виникла також потреба в комплексному узагальненні відомостей саме про сучасні АД і БП з історії України – ті джерела вторинного рівня, до яких традиційно найперше звертаються дослідники історії. Про необхідність вирішення цієї проблеми свідчать результати наукового дослідження з цієї тематики⁷.

Мета даного повідомлення – на основі аналізу змісту нового бібліографічного видання „Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники: 1991-2010”, що підготовлене у відділі історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України спільно з кандидатом історичних наук О.А. Політовою⁸, висвітлити провідну роль Інституту історії України НАН України (далі – Інституту) у справі бібліографічного забезпечення історичних досліджень в сучасний період.

Дійсно, саме ця наукова установа має найбільший творчий доробок в царині сучасної історичної бібліографії. Це показує не лише аналіз названого вище бібліографічного видання, а й ознайомлення з веб-порталом Інституту, де розміщена інформація про всі головні проекти установи: в тому числі й бібліографію видань Інституту, електронну бібліотеку, а також галузеві періодичні та серійні видання тощо. Нині на порталі Інституту доступні понад 26,6 тис. бібліографічних позицій та 10,2 тис. повнотекстових статей, розділів монографій, збірників, окремих книг⁹.

Однак, перш ніж висвітлити жанрово-тематичне розмаїття бібліографічних видань Інституту за останні 20 років, слід коротко зупинитися на окремих теоретичних і практичних аспектах проблеми бібліографічного забезпечення історичної науки в сучасний період.

Відомо, що якість бібліографічного забезпечення наукових досліджень – це сукупність показників, які характеризують різні аспекти бібліографічної діяльності наукових закладів. Стосовно друкованих бібліографічних видань - це жанрово-видовий склад БП, їх зміст та науковий рівень. Практика науково-бібліографічної роботи Національної історичної бібліотеки України показує ряд сучасних тенденцій у висвітленні бібліографічної інформації

з вітчизняної історії: оперативність бібліографічного освоєння актуальних тем періоду кінця 90-х – поч. XXI ст.; необхідність бібліографування газетних матеріалів у зв'язку з появою великої кількості документів з історії України в газетних публікаціях; глибокий ретроспективний пошук документів та прагнення укладачів до об'єктивності у відборі документів з різними оцінками соціальних процесів; актуалізація „забутих, вилучених з обігу” документів, заборонених раніше праць окремих авторів; врахування ролі окремих авторів – вчених-істориків і т. ін.

В умовах активного використання інформаційних технологій зусилля наукових інституцій історичної галузі та бібліотечних установ зосереджені на підготовці й подальшому доповненні бібліографічних баз даних (далі – БД), які за функціонально-цільовим призначенням є інтегрованим бібліографічним ресурсом, що може постійно доповнюватися чи оновлюватися. Часто вони створюються на основі бібліографічної обробки друкованих видань, і сучасний користувач може отримати доступ до потрібного масиву накопичених бібліографічних записів за допомогою телекомунікаційних технологій. Такі БД не лише дозволяють швидко задовольняти професійні запити істориків, фахівців із спеціальних історичних дисциплін, а також є основою для підготовки друкованих бібліографічних посібників.

Більшість із тематичних БД включають як поточну, так і ретроспективну бібліографічну інформацію та є профільними для установ, що їх продукують. Наприклад, на сайті Інституту представлена БД „Бібліографія основних видань з 1937 р.” обсягом біля 2,5 тис. позицій¹⁰.

Зауважимо, що методика створення тематичних БП в автоматизованому режимі на сьогодні вже напрацьована: наприклад, фахівці Національної історичної бібліотеки України створюють друковані версії БП на основі електронних БД у програмному забезпеченні ІРБІС. Це широко відомий фаховому загалу поточний БП „Історія України” за ... рік”, який проходить рецензування фахівців Інституту історії України; п'ятирічні зводи „Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України”, тематичний БП „Теорія, методика і практика бібліотечного краєзнавства”¹¹ тощо.

Відсутність коштів іноді не дозволяє установам видавати галузеві БП на належному поліграфічному рівні та відповідним тиражем, проте необхідність існування друкованих БП не викликає сумніву - з огляду на їх страхову функцію. Зокрема, аналізуючи сайти наукових бібліотек України з метою вивчення особливостей представлення метабібліографічної інформації, О.Л. Промська зазначає, що у ряді своїх прикладів вона не наводить бібліографічні описи „...оскільки автор не переконаний в достовірності опублікованих на сайтах даних”¹². Тобто, незважаючи на всезростаюче впровадження у бібліографічну діяльність електронних технологій, є необхідність створення друкованих версій БП, що проходять відповідне редагування і рецензування, мають розгорнуту структуру та відповідний пошуковий апарат.

Нині можливості автоматизованої обробки документів дозволяють деталізувати відображення смислових компонентів тексту будь-якого документа не лише „ключовими словами”, дескрипторами, а й сформувані тематичні розділи й підрозділи, рубрики й підрубрики за допомогою відповідної системи індексації. Слід зазначити, що процес індексації вимагає від укладачів БП знання особливостей структури сучасної історичної науки, її понятійного апарату. Раніше, при традиційних підходах до створення покажчиків в так званому „картковому режимі”, виокремленню багатьох важливих структурних складових та актуальних напрямів історичної науки не надавалося належного значення.

Отож, структура БП „Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники: 1991-2010” висвітлює основні жанрово-тематичні аспекти надзвичайно важливої частини інформаційної бази історичних досліджень та віддзеркалює схему індексації бібліографічних записів у БД, яка стала основою для даного видання.

Відомості про вторинні документи згруповано в чотири основні розділи: 1. Загальні питання вітчизняної історії; 2. Посібники з окремих тем і періодів вітчизняної історії; 3. Посібники, присвячені вітчизняним історикам; 4. Архівні довідники.

Перші два розділи мають ряд підрозділів, рубрик і підрубрик, назви яких висвітлюють жанрові і семантичні особливості відображених інформаційних видань: 1.1. БП загальноісторичного характеру; 1.2. БП видань наукових установ, вищих навчальних

закладів; 1.3. Показчики змісту періодичних видань; 1.4. БП з історіографії, джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін; 1.4.1 Бібліографія історичної бібліографії.

У другому розділі виокремлено підрозділи з історії регіонів, історії міст і сіл, історії підприємств тощо.

Безперечно, результати бібліографічного опрацювання творчої спадщини істориків є суттєвим внеском у джерельну базу досліджень різних періодів вітчизняної історії. Це важливе підґрунтя для підготовки навчальних програм з історіографії, джерелознавства, бібліографознавства, укладання біобібліографічних посібників. Наприклад, Б. І. Корольов, О. В. Ясь у фахових виданнях опублікували переліки персональних бібліографій українських істориків минулого і сьогодення¹³. Тож у третьому розділі посібника зареєстровані біобібліографії вітчизняних істориків, що видані в період 1991-2010 рр. В середині розділів бібліографічні описи документів розташовані в алфавітному порядку, сформованому в режимі програмної системи ІРБІС.

І, хоча БП „Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники: 1991-2010” не претендує на вичерпність, вважаємо, що певною мірою це видання наочно ілюструє інформаційну діяльність бібліотек, архівів, музеїв, наукових і науководослідних установ історичної галузі та інших інституцій в зазначений період, а також висвітлює внесок окремих авторів у створення бібліографічної бази наукових досліджень з історії України.

Зокрема, у посібнику зареєстровано найбільше (біля 60 назв) видань саме Інституту історії України НАН України – різних жанрів і видів, наприклад:

тематичні БП – Етнічна історія грецької спільноти в Україні: бібліогр. довід.-показч. / відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко (К., 2003. - 288 с.); Політика коренізації в радянській Україні (1920-1930-ті рр.): наук.-допом. бібліогр. показч (К., 2003. - 219 с.); Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: бібліогр. показчик / О. Є. Лисенко, О. В. Марущенко (К. ; Івано-Франківськ, 2003. - 123 с.) та ін.

показчики видань установи – Каталог видань Інституту історії України НАН України за ... рік; Наукові праці, видані полігра-

фічною дільницею Інституту історії України НАН України. 1988-1997: анот. бібліогр. покажч. / О. М. Мовчан ; (К., 1997. - 164с.); Бібліографія основних видань Інституту історії України НАН України 1936-2001 / уклад. І.С. Азарх, Л.Я. Муха. (К., 2002. - 160с); Праці Інституту історії України НАН України (1988-2005) (К., 2006. - 597 с.);

показчик змісту періодичних видань - Український історичний журнал: систематичний показчик (1987-2001 рр.) (К., 2004. - 263 с.);

біобібліографічні довідники, персональні посібники – Українські історики : біобібліогр. довід. У 3-х вип. 2010.; Станіслав Кульчицький : бібліогр. покажч. / упоряд. Т. Бикова (К., 2002. - 225с); Володимир Олексійович Голобуцький (1903-1993 рр.): бібліографія /авт.-уклад. С. Юсов.. (К., 2006. - 158 с.); Марія Дмитрієнко: історик, журналіст, громадська діячка: біобібліографія / уклад. І. Н. Войцехівська, О. В. Ясь. – (К., 2007. - 168 с.) тощо.

Чимало праць було підготовлено інститутом спільно з іншими установами, як наприклад: „Голодомор в Україні 1932-1933 рр.” (Вип. 1. - 2001. - 656 с.; Вип.2. – 2008. – 573 с.) - з Одеською національною науковою бібліотекою ім. М. Горького; „Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року. У 3-х томах, 14-ти книгах. Т. І. Хронологічний літопис міста Києва. Кн. І. Історія міста Києва з найдавніших часів до 1861 року ” (К, 2006), „Картографування території України від найдавніших часів до 1941 р.” (К., 2007. - 240 с.) – з Книжковою палатою України; „Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945-1998 рр.” (К., 1999. - 173 с.) – з Інститутом стратегічних досліджень; „Історичне краєзнавство в Україні. Питання теорії і практики” (К., 1992) – з Національною історичною бібліотекою України і т. д.

Вивчення змісту презентованого посібника свідчить також про активну участь фахівців Інституту у роботі з бібліографічного відтворення забутих і невідомих сторінок історії. Серед авторів-укладачів, наукових редакторів БП - С. І. Білокін, Г. В. Боряк, О. В. Гуржій., С. В. Кульчицький, Л. Я. Муха, О. С. Рубльов, В. А. Смолій та ін.

Слід підкреслити, що частина із зареєстрованих у нашому виданні БП і АД містить відомості з декількох наукових напря-

мів, проблем, тем вітчизняної історії, тож використана система посилань „див. також №...” дозволяє здійснити комплексний пошук видань з певної теми. Наприклад, за допомогою системи посилань легко встановити, які саме архівні довідники мають визначене тематичне спрямування. Аналіз змісту розділу 4 „Архівні довідники” показав, що в усіх типах архівних довідників можна знайти відомості з окремих тем і періодів історії України, наприклад: *опис* – „Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ (1713-1776)” (К., 1994); *каталог* – „Актові документи про Визвольну війну українського народу середини XVII століття: каталог документів, представлених для виставок, присвячених 350-річчю від початку Визвольної війни” (К., 1998); *путівник* – „Волинь - Східна Галичина. 1943-1944: Путівник по польських та українських архівних джерелах. Т. 1.” (Варшава; К., 2003); „Правобережна шляхта. Кінець XVIII - перша половина XIX ст.: Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губернії, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія” (К., 2002); *показчик* – „Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України” (Вип. 1. – К., 1999, вип. 2. – К, 2000); *тематичний перелік* – „Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів” (Чернігів, 2003); *огляд* – „Розсекречені документи періоду нацистської окупації Сумської області 1941-1943 років: Огляд документів” (Суми, 2003) тощо.

Опубліковані недавно результати аналізу БП щодо колективного суб'єкта професійної бібліографічної діяльності показали активну роботу в галузі історичної бібліографії в період 90-х рр. XX – поч. XXI ст. й інших галузевих установ: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, його осередків у Львові, Чернігові, Острозі; Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства; університетських кафедр історії та історичних факультетів університетів, а також закладів Національної системи науково-технічної інформації: Книжкової палати України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Націо-

нальної парламентської бібліотеки України, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Національної історичної бібліотеки України, Одеської національної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, багатьох обласних універсальних наукових бібліотек¹⁴.

Особливістю презентованого посібника є не лише охоплення АД та ґрунтовних науково-допоміжних БП з історії України, підготовлених колективами різних установ та окремими авторами, а й подання відомостей про місцезнаходження переважної більшості цих видань разом з їх каталожними шифрами. У разі відсутності того чи іншого видання у фонді НБУ автори наводять інформацію з каталогів НБУ ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України та інших бібліотек, подають посилання на електронні адреси архівних установ, де представлені повні тексти довідників. Тобто, користувачеві надається послуга: можливість без додаткових зусиль швидко отримати необхідну довідкову інформацію з тих видань, які знаходяться у відкритому доступі на сайтах бібліотек, архівів та інших установ. Сподіваємося, що така інформація зацікавить наукових працівників у галузі історії, спеціальних історичних дисциплін; бібліотечних фахівців; викладачів, аспірантів, студентів навчальних закладів.

Текст друкованої версії представленого вище видання та електронна БД з умовною назвою „Сучасні джерела з історії України”, що постійно доповнюється, розміщені на сайті Національної історичної бібліотеки України.

¹ Кочубей Л. Потік видань з історичних наук як база формування реферативних журналів / Л. Кочубей // Вісник Книжкової палати. – 2001. - № 11. - С. 7-12; Михайлова О. В. Надходження обов'язкового безоплатного примірника видань історичної тематики до Державної історичної бібліотеки України / О. В. Михайлова // Вісник Книжкової палати. - 2005. - № 5. - С. 26-29; Мілясевич І. В. Деякі тенденції розвитку документального потоку з історичного краєзнавства (на матеріалі досліджень Волині) / І. В. Мілясевич // Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України : матеріали наук.-

практ. конф., м. Київ, 26-27 трав. 1997 р. - К., 1998. - С. 156—158; Політова О. А. Перспективні напрями удосконалення відображення документальної інформації у бібліографічному посібнику „Історія України” / О. А. Політова // Державна історична бібліотека України: історія, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. приуроченої до 70-річчя заснування Державної історичної бібліотеки України, (Київ, 24-25 верес. 2009 р.). – К.: „Арістей”. - 2009 – С. 192-194.

² Білокінь С. Історична бібліографія України / С. Білокінь // Енциклопедія історії України. : Т. 3 : Е-Й / НАН України ; Ін-т історії України / В. А. Смолій (голова редкол.). — К. : Наук. думка, 2005. - С. 557-560 ;

³ Казьмирчук Г. Історична бібліографія : курс лекцій і метод. матеріалів для студ. іст. ф-ту. – 2-е вип. і допов. вид. / Г. Казьмирчук. – К.: Логос, 2007. – 68 с.

⁴ Корольов Б. Бібліографія в науковій роботі історика / Б. Корольов // Історичний журнал. - 2004. - № 1-2. - С. 69-71.

⁵ Парпалій С. А. Бібліографія історії України: стан і перспективи розвитку / С. А. Парпалій // Бібліотека у демократичному суспільстві : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. 21-23 листоп. 1995 р., м. Київ. – К., 1995. – С. 91-93 ; Парпалій С. А. Ретроспективна бібліографічна інформація з історії України / С. А. Парпалій // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні : зб. наук. пр. – К. , 1998. – С.76-78.

⁶ Прокопчук В. С. Етапи розвитку історичної бібліографії/ В. С. Прокопчук //Освіта, наука і культура на Поділлі. - 2007. - Т. 10. - С. 378-395. - Бібліогр.: 14 назв.

⁷ Політова О. А. Вторинна документальна інформація з історії України в бібліографічних посібниках і архівних довідниках 90-х рр. ХХ ст. - поч. ХХІ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 27.00.02 / О. А. Політова; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. — К., 2009. — 19 с.

⁸ Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники : 1991-2010 : наук.-допом. бібліогр. покажч. / ДЗ „Національна історична бібліотека України” ; уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова. – К.: Вид. дім „Вініченко”, 2011. – 104 с.

⁹ <http://www.history.org.ua/> станом на 7.06.2011 р.

¹⁰ <http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=LiberUA/Bibliograf.php&rik=2009> станом на 10.06.2011 р.

¹¹ <http://www.dibu.kiev.ua/html/nauktzentr.htm>

¹² Промська О. Метабібліографічна інформація на сайтах українських бібліотек / О. Промська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. - К. : Четверта хвиля, 2010. - Вип. 4. - С. 99-107.

¹³ Корольов Б. І. Персональна бібліографія українських істориків: бібліогр. покажч. / Б. І. Корольов // Історичний журнал. - 2010. - № 1-3. - С. 131-153; Ясь О. В. Персональна бібліографія істориків України: (матеріали до бібліографії бібліографій) / О. В. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. - К., 2002. - Число 8-9: у двох частинах, Ч. 1. - С. 404-424.

¹⁴ Політова О. А. Сучасні тенденції у бібліографічному забезпеченні вітчизняної історичної науки / О. А. Політова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. - 2010. - № 4. - С.44-51.